

प्रास्ताविक

फलटण संस्थान हे दक्षिण महाराष्ट्रातील सर्वात जुने आणि वैभवशाली संस्थान होते. या संस्थानात अनेक कर्तबोरे आणि पराक्रमी सत्ताधिश होऊन गेले. याच संस्थानातील शेवटचे दोन सत्ताधिश मुधोजीराज व मालोजीराजे यांनी आपल्या कारकिर्दीत अनेक महत्त्वपूर्ण सामाजिक सुधारणा केल्या. व 20 व्या शतकात हे संस्थान प्रगतशील बनवले. फलटण संस्थानास आगळेवेगळे स्थान निर्माण झाले ते म्हणजे शेवटचे अधिपती मालोजीराव यांच्या कार्यकतुत्वामुळेच. मालोजीराव यांची कारकिर्द सन 1917 ते 1948 पर्यन्त होती. ही कारकिर्द म्हणजे फलटण संस्थानच्या इतिहासातील एक सुवर्णयुगच म्हटले पाहिजे कारण मालोजीरावांनी फलटण संस्थानाची सर्वांगीण प्रगति तर केलीच पण आंतरराष्ट्रीय किर्तीच्या थोर व्यक्ती डॉ. राधाकृष्णन, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, महर्षि अण्णासाहेब कर्वे, साहित्यसम्राट न.चिं. केळकर, श्री. विश्वेश्वरय्या इ. भेटी फलटण संस्थानास घडवून आणल्या व त्यांच्या विद्वतेचा व ज्ञानाचा फायदा फलटणच्या जनतेस दिला. मालोजीराजे हे विद्वानांचे अक्षय्यदाते बनले. त्याचबरोबर सामाजिक सुधारणा ही केल्या म्हणूनच ते कर्ते सुधारक ठरले. कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या रयत शिक्षण संस्थेस तर मालोजीरावांचा उदारश्रय होता.

मुधोजीरावांनी फलटण संस्थानात सर्वांगीण प्रगतीचा पाया आपल्या कारकिर्दीत घातला व त्यावर आपल्या कार्यकतुत्वाने मालोजीरावांने कळस चढविला म्हणून मी " 20 व्या शतकातील फलटण संस्थानचा इतिहास " ह्या लघु शोध-प्रबंधात मुधोजीराव व मालोजीराव या दोन संस्थानिकांच्या कारकिर्दीचा आढावा मुळ साधनांच्या आधारे घेण्याचा नम्र प्रयत्न केलेला आहे.

माझा हा लघु शोध-प्रबंध प्रामुख्याने फलटण संस्थान राजवाड्यातील दप्तरखान्यातील मुळ कागदपत्रांच्या आधारे तयार केलेला आहे. ती मुळ कागदपत्रे प्रामुख्याने फलटण संस्थानचे वार्षिक प्रशासकिय अहवाल (1885 ते 1947), फलटण संस्थानचे आज्ञापत्र, मुंबई प्रांतांचे प्रशासकिय अहवाल इ. आहेत त्यांची सविस्तर यादी मी शेवटी जोडलेली आहे. ही सर्व कागदपत्रे मला श्रीमंत विजयसिंह उर्फ शिवाजीराजे यांनी अश्रुसासाठी उपलब्ध करून दिली याचा येथे आवर्जून उल्लेख करणे हे माझे कर्तव्य समजतो.

लघु शोध-प्रबंध लिहण्याचे काम करित असताना मला अनेक व्यक्तींचे व संस्थेचे सहकार्य मिळाले त्यांचा उल्लेख येथे आवर्जून केला पाहिजे. सुरवातीस त्या कामात माझे मार्गदर्शक डॉ. बी.डी.खणे, प्रपाठक, इतिहास विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांचे सुरुवातीपासूनच बहुमोल सहकार्य मिळाले, त्यांच्या प्रोत्साहनाशिवाय व मार्गदर्शनाशिवाय मी हा लघु शोध-प्रबंध पुरे करू शकलो नसतो. म्हणून मी त्यांचा अतिशय ऋणी आहे, तसेच इतिहासप्रमुख डॉ. बी.आर. कांबळे यांचे वेळोवेळी सहकार्य व उत्तेजन मिळाले म्हणून त्यांचाही आभारी आहे. त्याच बरोबर इतिहास विभागातील प्रो. व्ही.एस. कदम यांचेही प्रोत्साहन व सहकार्य मिळाले म्हणून त्यांचाही आभारी आहे.

पहिल्या पासूनच माझ्यावर राजकुटूंबातील व्यक्तींनी प्रेम व माया दिलेली आहे, त्यांनीच स्थापन केलेल्या फलटण एज्युकेशन सोसायटीच्या मुधोजी कॉलेज मध्ये सेवा करण्याची संधी दिली आहे. तसेच लघु शोध-प्रबंधाच्या कामातसुद्धा मला अनमोल सहाय्य मिळालेले आहे कारण लघु शोध-प्रबंध लिहण्यासाठी लागणारी फलटण संस्थानची सर्व अस्सल कागदपत्रे उपलब्ध करून दिली त्यांच्या आधारेच हा लघु शोध-प्रबंध तयार करू शकलो म्हणून मी श्रीमंत शिवाजीराजे नाईक निंबाळकर, आमदार श्रीमंत रामराजे नाईक निंबाळकर, सभापती श्रीमंत संजीवराजे नाईक निंबाळकर, श्रीमंत रघुनाथराजे नाईक निंबाळकर व श्रीमंत सौ.शिवांजली राजे नाईक निंबाळकर उर्फ वहिनीसाहेब इत्यादींचा मी सदैव ऋणी राहिल.

तसेच मुधोजी कॉलेज प्राचार्य विश्वासराव देशमुख, श्री. विलास भोईटे, इतिहास विभागप्रमुख, डॉ.एम.जे.जाधव, प्रा.टिके, प्रा.यादव, प्रा.ए.जी.राऊत यांच्या सहकार्यासाठी आभारी आहे. तसेच माझे मित्र प्रा.रमेश पाठक, प्रा.शिवजीराव कवितके, प्रा.पी.ए.वाघमारे यांनी मला वेळोवेळी प्रोत्साहन दिले म्हणून त्यांचा आभारी आहे.

मला माझ्या या कार्यात पहिल्यापासूनच माझे वडिल मारूतराव गावडे यांचे आशिर्वाद हे मोलाचे आहेत. त्यामुळे मला हे काम करणे सुकर झाले म्हणून याठिकाणी आदराने त्यांच्या नावाचा उल्लेख करतो.

शेवटी या लघु शोध-प्रबंधात व्यक्त केलेले मते व विचार माझे स्वतःचे आहेत त्यात कांही नजरचुकीने चुका झाल्या असतील तर त्यास मी व्यक्तीशा जबाबदार आहे.

कोल्हापूर

श्री.एस.एम. गावडे

दिनांक 26-12-1996

अ नु क्र म णि का

- प्रकरण पहिले - फलटण संस्थानाची भौगोलिक स्थिती व पूर्वइतिहास.
- प्रकरण दुसरे - मुधोजी (चौथे) उर्फ बापूसाहेब (इ.स. 1860 ते इ.स. 1916)
यांची कारकिर्द
- प्रकरण तिसरे - श्रीमंत मालोजीराजे यांची कारकिर्द(पूर्वाद्य1916 ते 1935)
- प्रकरण चौथे -मालोजीराव यांची कारकिर्द उतरार्ध (1935 ते 1948)
- प्रकरण पाचवे - समारोप